

Fülei-Szántó Endre

TUDOMÁNYOS SZÖVEG ÉS NARRATIVUM

Művészi szövegben maga a szüzsé lejátszódhat egy kijelentésen belül is, ugyanakkor kiterjedhet kijelentések sorára is. Gondoljunk csak a történetnyelvtanok szövegfeldolgozási alapjaira. A narratív alapstruktúra, amelyet el kell választani az elemi narrativumtól, könnyen és beláthatóan redukálható elvont viszonyokra. A sztori lehet általános és különös, megszokott vagy meglepő, várt vagy nem várt. A nevető ember gyermekkereskedő banditái egyetlen operációval egy egész életre kiható szenvedést hoznak létre annak példájául, hogy maga a szenvedés, mint akció-sor vagy állapot, nevetségességgé is specifikálható. A mű szinte ösztönösen történő kivonatolása esetleg csupán három mondat: a főhős arcát nevető fitorura operálják, ezért élete fájdalmas lesz. Rendkívüli akaraterővel néhány percre visszaállítja arca sértetlenségét, ám a kínokban visszafogott képmás újra előtör és legyőzi akaratát. Különös, strukturális rokonság köti össze a hugói narrativumot Oscar Wilde Doryan Grey-vel. Ott a saját képmás végső megnyomorítása a hős bűneinek a műve, amely mesészerű projekcióval vetül rá a rejtett festményre. A halál pillanata: képmásmegváltás. Mindkét történet alapja az elkövetett vagy az elszenvedett végleges képmássérüléshez viszonyított szándékbeli ellentétesség.

Egy másik szépirodalmi példánk legyen Malamud A beszélő ló című elbeszélése, amelyben a kentauruszerű kettősség a főhősben és a vissza-visszatérő cirkuszi mutatványok, a torzult párbeszéd ló és idomár között, majd a szabaduláspredikátumok, típusakciók és állapotok egymásutánja: végső értelemben állapotváltozás.

A Notre Dame tornyai-ban öngyilkosság és baleset ket-
tős halálmontázsa a végső történés. Tudatosnak és vélet-
lennek az egybefonódása ez a közös pusztulásban.

Modern szépirodalmi művekben előfordulhat több főhős
is, akár egyszerre egy időben, akár az események egymás-
utánjában. Mindig szerepelnek társhősök is, és ezek egyike-
másika olykor nem-személy: emléktárgy, szituáció, elhagyott
ház stb. García Lorca Bernarda Alba háza című drámájában
a történés tárgyának lényeges eleme a tőr. A tárgy, amely
a narrativum lényeges alkotó eleme lehet, sokszor hordoz
személyek közti viszonyt. Az interperszonális viszonyrend-
szer tárgyeleme lehet tárgy, személy, információ.

Dolgozatomban olyan narratív strukturákat vizsgálok,
amelyeknek a főhőse nem konkrét, cselekményt hordozó sze-
mély, sőt igen sokszor nem-személy. A történet, a narrati-
vum logikailag megelőzi a művészi szöveget. Bizonyíthatja
ezt az 1978-as szegedi szimposium valamennyi narrativum-
mal foglalkozó dolgozata. Ezek részben a folklorisztika
narratív formáit, részben az életrajzokat veszik bonckés
alá, de a főfogalom alá sorolják az adomát, a tréfát, a
viccet is.

A narrativum genezisével kapcsolatban Voigt Vilmos
gondolatait veszem alapul: a lét kategóriája az esemény;
a nyelvi megformáltsággé a történet, a sztori, a fabula,
szűzsé; az esztétikailag megformált nyelvi anyagé az elbe-
szélés. A fabula-szűzsé fogalom pár vonatkozásában érdemes
kiemelni, hogy a narrátor nélküli történet csak logikai
rendben előzi meg az elbeszélést, hiszen valójában mindig
az elbeszélésből, az elmesélésből vonják el.

E hármasság mindegyik tagja kétoldalu oppozícióban
áll két másik fogalomtársával. Minket most az esemény-
történet fogalom pár érdekel, minthogy célunk a tudományos
szövegek, a nem-humán, vagy akár a szubhumán ágensekre
épülő narrativum elemzése.

A valószínűségszámítás alapegysége az esemény, az event.
Az esemény felfogható olyan genus proximunként, amelynek

egyik a esete a humán ágens által véghezvitt vagy rajta végbemenő esemény. De vajon az ágens aktív vagy passzív szerepe tesz-e valamit cselekvéssé vagy történéssé? Nem feltétlenül. Hiszen apró cselekvések sorozata például magasabb nézőpontból határozottan állapotnak tekinthető. Másfelől viszont az állapotváltozás már predikátum. A szakirodalomból ismeretesek az akciólogikák, elvontabb szinten azonban a predikátumot a viszony és a tulajdonság kategóriáival szokták értelmezni. A predikátum legáltalánosabb fogalma az, amit valakiről vagy valamiről mondani lehet. Predikátum lehet azonban a pusztán létezés állítása is. Egy kidolgozott cselekvéslogikában szólni kell a pozitív és/vagy negatív akcióról: az elkövetésről, a mulasztásról stb. Nem dönthetjük tehát végérvényesen el, hogy amennyiben az esemény a főfogalom, milyen megkülönböztető jegyek választják el egymástól például az akciót, az állapotot, az állapotváltozást, a történést, a folyamatot vagy akár annak egy fázisát. Elképzelhető az is, hogy ahogyan az event több predikátumfajta főfogalma, úgy a folyamat is valamilyen *genus proximum*: esetleg egy sereg predikátum makrofoglalata.

A logika alapjai azt sugallják, hogy a történet, az esemény nem lehet elemi predikátum. Összetett predikátumból elemzéssel mindig további argumentumok fejthetők ki. Az egyszerűbből az összetettebb felé haladó elemzés eredményeként a kijelentések egyes predikátumainak összege megváltoztathatja az összpredikátum minőségét.

Kutatási javaslatként említhető meg egy olyan predikátum-algebra, amely különböző minőségek valamilyen összegezésének szabályrendszerét dolgozza ki. Érdekes ebben a vonatkozásban a nyelvtanirodalomnak az akcióminőséggel kapcsolatos fejezeteit tanulmányozni.

Irodalmi, de valószínűleg bármely szöveg esetében az egyes predikátumok summázása, vagy ellenkező esetben - kivonatoláskor - összevonása az olvasat függvénye is. A mű architektonikája mást mutat ebben a vonatkozásban több

alapos elolvasás után, mint akár ennek az architektonikának egy része egy-egy fejezet elolvasásakor. Ha a mű egy pillantás a világra, akkor ez a pillantás különböző elvontságú szinteken valósulhat meg.

Visszatérve az egy mondaton, kijelentésen belüli narrativumra, fejtegetéseink alapja lehet a fillemore-i eset- vagy még pontosabban szerepgrammatika is. Az ágens, a kontra-ágens, mint főhős és antihős, a beneficiens: a megoldás hasznából részesülő szerep, az idő- és térbeli tényező a mondatesemény szerkezetében könnyen ragadható meg. Szinkrón elemzésnél viszont a tranzitív reláció elvontabb, mint a többi. Már a fillmore-i elemzésnél felmerül az esetgrammatika egyik legvitatottabb pontja: a személy elkülönítése a nem-személytől, vagy éppen beolvasztása olyan elvontabb esetekbe, szerepekbe, mint amilyen például az eredet és a cél.

E gondolatok nyilvánvalóan a mondat szemantikai analizésének egyik aspektusát érintik, amelyben a mondatesemény terminus inkább jelképesen érthető. A narrativum kijelentések láncában szokott realizálódni. Mind a szövegnyelvészetben, mind a fordításelméletben a mondat a lehetséges elemzések középpontjában áll. "Lefelé" visz a logikai-komponenciális analízis, "felfelé" a szövegépítés koherenciájának kutatása. A redukció, a kivonatolás, az excerptum készítése, a ciklikus ismétlések jelenségeinél sajátos predikátum-műveleteket lehet elvégezni:

$e_{em}^1 + e_{em}^2 = e_{em}^n$ eseménysor vagy nagyobb, összetett esemény

$e_1 + e_2 + \dots + e_{n-1} + e_n = e_n$ állapot vagy összesemény.

Amint a mű architektonikájáról mondottakban említettem, elvontabb szemlélet alapján egy sereg akció együttese, eredménye lehet állapot. Ugyanigy az állapotváltozások egymásutánjából kialakulhat egy összecszelekvés is. Mindezekon kívül vannak mikro- és makrocselekvések, talán mikro- és makropredikátumok is. Jó példákat sorolhatunk fel ebben a vonatkozásban a közgazdasági szakirodalomból, ahol gazda-

sági jellegű, tehát személyek által végbemenő társadalmi folyamatokról, akciósorokról esik szó.

Miként birkózhatunk meg a predikátumfajták összegezésének, összevonásának alig megoldhatónak látszó problémájával? Egyrészt növelhetjük a fillmore-i esetek, szerepek számát, szólva a recipiens-ről, a hatás befogadjáról, az informánsról és az informáltról. Másrészt felvethető egy kantianus gondolat is: vajon bizonyos értelemben az állapot, annak változása, az akció, a folyamat nem apriori kategóriák-e, vagy legalábbis az elme beállítódása, az olvasó hozzájárulása?

x

A narrativum ontológiai háttere tehát az esemény, vagy az eseménysor, a valóság "szövege". Az eseménylánc, az események csoportja lehet lineáris vagy szimultán. Mindkét eseménypáros jelzi a nyelvi linearitás és a zenei szimultaneitás közötti kompozicionális különbséget.

Hagyományos értelemben az ágens az esemény "hordozója". Fillmore-i értelemben a predikátum szerepei az esetek, az argumentumok. A mondat "szereplőit" ugyanúgy jellemeznünk kell, ahogy egy történetét. Vannak attribútumaik, lehetnek határozottak, kevésbé, vagy erőteljesebben meghatározottak, viszonyban állhatnak egymással, sőt beszélhetünk egyfajta intenzitásról, erőről, amely megnyilvánul bennük.

Olyan öttényező narratív szerkezeti modellt lehet tehát felállítani, amelynek a segítségével valószínűleg elemezhető mind a művészi, mind a tudományos szöveg narratív egységrendszere. E modell a következő tényezőkből áll:

1/ A predikátumminőség, nyelvtani értelemben az akcióminőség elemzése, a predikátumfajtákkal végezhető műveletek problémái.

2/ Humán vagy nem-humán szereplők, amelyek a mondat- vagy a szövegeseményben szerepet játszanak.

3/ Az attribútumok, amelyek tulajdonságok és magukban foglalják a terjedelmet, a meghatározottságot, az intenzitást. A tulajdonság lehet külső, belső vagy viszonyjellegű.

4/ A színhely, a szituáció, a téridői metszet.

5/ A narratív egység iránya, értelme.

A fenti tényezők kevésbé elvont kutatási modellt szolgáltatnak, hiszen nyelvi megformáltság esetében jelzős főnevekre, hely- és időhatározókra, sőt egy bizonyos vektoriális szimbolummal a mondatnak a szövegen belüli "irányát", értelmét is jelzik. Ugy gondolom, hogy az elemzésnek kevésbé absztrakt szinten kell történnie, mint a Propp, Brémond, Colby vagy akár a Kintsch - van Dijk féle modell adta kereteken belül.

x

Az öttényezős modell működésének két példáját szeretném megemlíteni:

1/ az akcióige fázismodelljét

2/ bizonyos lexémák komponenciális elemzését.

ad 1/ Minden akciómondat igéje, annak segédigékkel, adverbiumokkal kibővített formája egy általános akciómodellt tartalmaz. Az akciónak logikai értelemben vett fázisai vannak: 1/ vágy, szükséglet, mások parancsa, akarat, 2/ a cselekvést megelőző motívumharc: habozás, tanácskérés, az eszközök kiválasztása stb., 3/ a döntés, az elhatározás, 4/ a felmerülő akadályok leküzdése, elkerülése és végül 5/ a véghezvitel. Valamennyi fázisban az igazi akciót kísérő segédigék, vagy segédigeszerű elvontabb jelentéstartalmú igék szerepelnek. A fentieket jelölő egyik igesor például: akar - mérlegel - dönt - megpróbál - sikerül neki.

Ha a fenti fázismodellt konkrét szövegbe ágyazzuk, már tulajdonképpen egy történet strukturáját kaptuk meg.

ad 2/ Vannak olyan szavak, amelyekben narratív töltet ismerhető fel. Indokolt tehát a komponenciális elemzés:

1	2	3
elveszít	keres	megtalál

---

a/ embert

b/ információt

c/ egészséget

1	2	3
elveszit	keres	megtalál

d/ képességet
e/ hitet

A mátrix működtetésekor tehát az la lehet szerelmi szakítás, az embertárs halála stb. Az lb lehet felejtés, adat elvesztése, az lc megbetegedés, az ld kiábrándulás, a 3c meggyógyulás stb. Ugy gondolom, hogy a konkrét akcióigék szövegtől függetlenül is a narrativum elemei alkotói.

A tudományos szövegben rejlő narratív strukturák leírása és elemzése során nyilvánvalóvá válik, hogy a deszkripció és a narráció viszonylagos elkülöníthetatlensége a legélesebben a tudományos szövegben ugrik ki. A deszkripció bármilyen funkciójú szövegnek adott változata és jellegét attól nyeri el: mit ír le, mire vonatkozik /személyre, tárgyra, folyamatra, történésre stb./?

A tudományos szövegben azt a módszert követjük, hogy elválasztjuk a narrátor személyét a szövegtől. Nyilvánvaló, hogy a narrátor itt azonos a szerzővel, mégha a szöveg esetleg mások kísérleteit ismerteti is. Célja az információadás, információk kiegészítése, meglévők közötti kapcsolatteremtés. Más szóval: az igazság megközelítése. A nem művészi szöveg "elbeszélője" olyasmiről közöl az olvasóval, olyasmiről ad információtöbbletet, amiről az olvasónak feltehetőleg van már tudása. A közös tapasztalatokra történő hivatkozás elvontságának szintjei jelzik a különbséget a valódi tudományos szöveg és a népszerű ismertetés között.

Kiválaszthatók-e a tudományos szövegekből a narratív részletek? Vagy a szövegek csupán leírásokból, megfigyelésekből és logikai elemzésekből állnak? Leírható egy konkrét, egyedi táj, egy átlagos, elvontan tételezett

földrajzi egység, egy állati szervezet működése, egy kémiai elem viselkedése, egy gép stb. A leírás lehet statikus vagy dinamikus. Mitől lesz a folyamat, a humán ágens nélküli történések sorozata narrativum? Van-e benne a pusztán fizikai-kémiai folyamat mozgásszerkezetével szemben egyfajta minőségi többlet? Ugy gondolom, a szubhumán narrativum lényege a mozgásszerkezetnek a történéssel való analogonjában rejlik. A rákos testrészt vizsgálata, a kísérleti patkányoknál végbemenő elváltozások, állapotváltozások, a gép működése és kopása stb. analóg egy humán ágenssel végbemenő történéssel. Ez az olvasó, az olvasat szempontja. Objektív vonatkozásban a folyamat, a történet egy vagy több elemre koncentrált mozgásszerkezet.

A szubhumán ágens "történéshordozó szerepe" a természettudományos szövegek sajátossága. Ugy mondtuk, a dinamikus leírás, a folyamatjelleg adja meg narratív jegyét. Az agyalapi mirigy három függeléke például a hormonháztartás fontos alapja. Ha leírjuk morfológiailag, az biztosan csak deskripció. Ha arról szólnak, miképpen szabályozzák a növekedést, a pigmentképződést stb. már dinamikus funkciókat érintettünk, és ez már történet.

G. Mendel felfedezésének lényegét a mirabilis jalapa nevű növényen szokás bemutatni. Ebben azonban csupán kauzális összefüggés realizálódik. Maga a folyamat látens, csak egyes fázisaiban ragadható meg.

Az elektronokról leírja a fizika, hogy légritkított üvegcső végén az izzó katódból lépnek ki és áramlásukat U feszültség gyorsítja. A cső szemközti oldalát, a "képernyőt", olyan anyaggal vonták be, amely elektron becsapódására felvillan. A felgyorsított elektron útjába grafitkristály szemcséiből ülepített lemezkét helyeztek el. A grafitporon áthaladó elektronnyaláb koncentrikus körök mintáját rajzolja az ernyőre.

A szubhumán ágenssel végbemenő történet megindítója a kísérleti fizikus. A szubhumán narrativum egyik fontos

esete a kísérlet. Ez lehet általános, minden körülmények között szükségszerűen megtörténő, de adott tudományágban lehet úgy egyedi, hogy az általánost specifikálja. Ilyen például minden patológiai leírás. Ennek strukturája a nagy halmazon belüli kisebb halmaz dinamikus törvényszerűségeinek megvalósulása.

Ha most az öttényező narratív modellt alkalmazzuk szubhumán ágenssel végbemenő "narratív folyamatokra", akkor a predikátumot realizáló igék mind a fizikai-kémiai mozgással kapcsolatos lexémák. /mozog, csapódik, porlik, oldódik, világít stb./ A folyamat hordozóinak csak külső, észlelhető tulajdonságaik vannak, vagy legalábbis olyanok, amelyeknek az észlelhetősége a tudomány jövőjében nem kizárt. Az ágensek, vagy a paciensek, a "testes entitások" adott térben és időben játszódnak le, a téridői metszet mellé azonban odacsatlakozik a feltétel, a körülmény, mint módosító, explikáló, a valóságot felfedő elem. A történés iránya, kimenetele, célja olyasmi, mint a művészi szöveg tanulsága, mondanivalója.

Mielőtt a tudományos szöveg performatívumának elemzésére térnék át, a narrátor szerepét tisztáznánk, a szöveg mögött fellelhető "világalkotó predikátumokat" vennék szemügyre, amely egyaránt feltétele a művészi és a nem művészi narratív szövegnek, ki kell térni olyan társadalomtudományos szövegekre is, amelyekben az ágens nem szubhumán, hanem az átlag ember, vagy az átlag embercsoport. A közgazdaságtan, a történelem, a lélektan, a jogtudomány olyan sztenderdizált történéseket ír le, tanulmányoz és magyaráz meg, amelyeknek a főhőse, főhősei névtelenek. Amikor George Katona gazdaságpszichológiájában a fogyasztói embertípust írja le, visszájára fordított narrációról van szó: "Nevezzük gazdálkodó emberünket Mr. Smithnek." Ez a pseudopartikuláris jelleg a látszategyediesítés technikája. A sztenderdizált humán ágens is szerepel általánosérvényű és egyedi strukturákban, amelyek az általánost szolgálják. A jellegzetes narratív esetek téra ebben a vonatkozásban a kazuisztika.

Mind a magánjog, mind az erkölcsbölcselet művelésének fontos segédlete.

Nemcsak a természeti vagy mesterséges tárgy, az emberi testrész, gépelem és az átlag ember vagy embercsoport lehet tudományos narrációk alanya, hanem bármely humán objektiváció is, mint például a barokk zene, a reneszánsz művészete, a jözefinizmus stb. A humán objektiváció tartalmainak mindig van szinkron és diakrón vetülete. Mindkettő a tudományos vizsgálódás tárgya, narratív szerkezetek inkább a történeti ágban lelhetők fel.

Talán érdemes külön kitérni olyan tudományokra, amelyeknek a globus intellectualis-on lévő helyük, noetikai státusuk nem tisztázott, illetőleg talán éppen változóban van. A nyelvtudományból ismert item and arrangement szemben áll az item and process-el. Az első egy statikus, térbelileg szemléltethető térképe a nyelvnek, a második a jelenségek folyamatokban történő ábrázolása, magyarázata. Azt jelenti-e ez, hogy a végső alappredikátumok az állapot és a folyamat? Nos, a matematika fejezeteit ugyanígy lehet szemlélni. Egy függvénynek van eredménye, állapota, de van genezise is. Különösen, ha görbét, értékeinek összefüggéseit vizsgáljuk.

A filozófiai rendszereket már Madách Luciferje úgy értelmezte, mint a fogalmak anyagából szőtt költészetet. Ugy látszik, hogy témánk szempontjából az állapot-folyamat, valamint a statikus-dinamikus az a fogalomkettős, amely kiindulópont lehet.

Öttényező vizsgálati modellünk alapján predikátumokat, argumentumokat, tulajdonságokat - ezek tulajdonképpen elvontabb szinten a predikátum fajtáihoz tartoznak - térbeli-időbeli helyzetet és irányt, értelmet vizsgáltunk. Az argumentumok között az ágens, láttuk, lehet:

- 1/ szubhumán,
- 2/ tárgy,
- 3/ átlagember vagy embercsoport,
- 4/ humán objektiváció.

Valamennyivel történhetik valami, mindannyian hordozói lehetnek egy eseménynek, folyamatnak. E modellel, úgy gondolom, vizsgálható a művészi szöveg narratívuma is. Hiszen magában a narratív szövegben, novellában, kisepikában, regényben nem egyszer éppen a nem-humán tényezők felmerülése viszi tovább a történetet. /Baleset, tárgy elvesztése stb./ A hegyről leguruló szikla a geológia történése, más kontextusban a Sziszüphosz-monda második ága. Tisztáznunk még azt kell, mi a narrátor szerepe, célja, mi a performatívum a tudományos szövegekben.

A világalkotó predikátumok sorában a leírás bizonyítható részein kívül a "lehet, hogy", a "feltételezhető" szerepel. A lehetséges világok fogalma tehát a tudományos szöveg esetében sem nélkülözhető. Szerepe azonban a narratív leírásoknál kisebb.

A törvények, vagy törvényszerűségek leírásai, a kísérletek bemutatása, a körbonctani jelentés, a fényképezőgép működésének leírása ábrázoló, magyarázó, kísérletező és feltételező narrátorra utal. Elemeztük a kommunikációs célrendszert, amely a kijelentéshalmazok, az akciómondatok sora mögött rejlik. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a tudományos szöveg sem nélkülöz emocionális töltetet, és ha sokkal kisebb mértékben is, de művészileg alakítja nyelvezetét, a korunkban kialakuló funkcionális stilisztika szabályai szerint.

Irodalom

Siklaci István: A történet-nyelvtanok, mint a szövegfeldolgozás alapjai. Pszichológiai Szemle. 1981/4.

E. Agricola: Erkundigungen zur Makrostruktur narrativer Texte. Linguistica. I. Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text. 1/n

Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései. Studia poetica 1., Szeged, 1980.

- Volgt Vilmos: Az elbeszélés korai és egyszerű formáinak tipológiája. Az irodalmi elbeszélés folklórelméleti kérdései. In: Studia poetica, 1. Szeged. 1980.
- Georg H. von Wright: On the Logic of Norms and Actions. In: New Studies in Deontic Logic. Ed: Risto Hilpinen. Dordrecht. 1981.
- J. A. Fodor: Troubles about Actions. In: Semantics of Natural Language. Ed: Donald Davidson and Gilbert Harman. Dordrecht. 1972.
- Ch. J. Fillmore: Subjects, Speakers and Roles. In: Semantics of Natural Language. Dordrecht. 1972.
- Joseph A. Schumpeter: A gazdasági fejlődés elmélete. Ford: Bauer T. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1980. Budapest.
- M. Petrovskij: Morfologya Puskinszkovo "Visztrela" in: V. Brjusov Problemi poetyki. Moszkva. 1925.
- George Katona: Psychological Analysis of Economic Behavior. McGraw Hill 1963.
- Kanyó Zoltán: Az igazságfogalom az irodalmi elbeszélésben és a "lehetséges világok" szemantikája. In: Studia poetica, 1. Szeged. 1980.
- Lothar Hoffmann: Sprache in Wissenschaft und Technik. Veb. Leipzig. Ein Sammelband. Herausgegeben und redaktionell bearbeitet von L. Hoffmann. 1978. 6

C 43217

